

Блащук Т.В. Особливості правового статусу юридичної особи з одним учасником // Підприємництво, господарство і право. - № 12. – 2005. – С. 3-7.

Особливості правового статусу юридичної особи з одним учасником.

Блащук Тетяна Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін НаУОА

Головним регулятором суспільних відносин виступає право. Свою дію право поширює не лише на людей, називаючи їх фізичними особами, а й на інших учасників правовідносин. Важливе місце серед інших, ніж фізична особа, учасників цивільних відносин посідає юридична особа.

З розвитком економічних відносин значення юридичної особи посилюється. Сьогодні юридичні особи це не тільки засіб централізації і концентрації власності і капіталу, форма інвестування та гнучкий механізм управління майном, це і засіб виконання функції охорони власності та обмеження підприємницького ризику розміром капіталу, що вкладений в юридичну особу, це також оформлення різного роду колективних інтересів і не лише в майновій сфері і нарешті, інститут юридичної особи, на сьогоднішній день, це засіб нагромадження власності одних людей – власників юридичної особи, завдяки використанню праці інших людей – працівників.

Норми інституту юридичної особи в цивільному праві України закріплюють організаційно-структурну, майнову і функціональну єдність учасника цивільних відносин, встановлюють межі його правосуб'єктності, форми і порядок її реалізації, визначають порядок виникнення, перетворення та ліквідації юридичних осіб, містять ряд інших приписів, що в сукупності визначають правовий статус юридичної особи.

В науці цивільного права України ще з радянського періоду проблему юридичної особи відносять до методологічного складних проблем правової науки[1,с.48]. З часу виникнення радянської держави питання про статус соціалістичних трестів і організацій досліджувалося А.В. Венедиктовим [2], С.І. Аскназієм [3] та іншими вченими. В пізніший період дослідженню юридичних осіб приділяли увагу Ю.К. Толстой [4], Д.М. Генкін [5],

О.А. Красавчиков, О.С. Іоффе [6], особливу увагу приділив вивченню юридичних осіб С. Н. Братусь [7]. Праці вказаних авторів хоч і побудовані на загальних підходах і методології радянської науки, проте здійснили певний вплив на сьогодишню науку.

На сучасному етапі найбільш цікавим при дослідженні інституту юридичної особи є питання про особливості правового статусу юридичних осіб, що мають в своєму складі одного учасника.

Вказане питання вже піднімалось в юридичній літературі [8], проте за межами цих досліджень залишилось питання про ознаки такої специфічної юридичної особи, зокрема про таку ознаку як організаційна єдність юридичної особи і можливість виділення вказаної ознаки по відношенню до юридичних осіб з одним учасником. Саме дослідження вказаного питання і є метою цієї статті.

На сьогоднішній день однією з головних правових функцій юридичної особи є функція обмеження підприємницького ризику розміром капіталу, що вкладений в юридичну особу. Саме цією функцією юридичної особи обмовлена поява юридичних осіб з одним учасником. Оскільки юридична особа створюється одним учасником не має потреби в об'єднанні осіб, а також не має потреби в об'єднанні їх капіталів. Засновник в даному випадку самостійно формує їх капітал. В такому випадку, в компанії однієї особи залишалася функція – обмеження підприємницького ризику.

В зв'язку з цим особливий інтерес викликає новела Цивільного кодексу України (надалі – ЦКУ) щодо можливості створення юридичної особи однією особою.

Стаття 83 ЦКУ вказує, що товариство може бути створене однією особою, якщо інше не встановлено законом. Стаття 114 ЦКУ вказує, що господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. ЦК УРСР та Закон України “Про господарські товариства” вказуючи на учасників вживав слово учасники в множині, таким чином, учасників повинно було б бути не менше двох. Однак,

враховуючи вимогу про наявність ревізійної комісії деякі автори вказували, що кількість учасників повинна бути три і більше.

Введенням ЦКУ юридичної особи з одним учасником, вказівкою, що кількість учасників товариства з обмеженою відповідальністю може бути обмежена законом, було покладено край дискусії про те чи може товариство мати одного учасника і яка взагалі кількість учасників в товаристві [9].

Той факт, що ЦКУ дозволяє існування товариства, що створене однією особою відповідає вимогам часу. Більшість країн світу серед форм юридичної особи допускають чи прямо встановлюють існування юридичної особи, що заснована одним учасником. Такі особи називаються “компанії однієї особи” (“one man company”). Наприклад, в Німеччині на початок ще 70-х років з 42 тисяч компаній з обмеженою відповідальністю, близько 9300, тобто, 22% були компанії однієї особи [10,с.52].

Визнання компанії однієї особи здійснюється одним з трьох способів: прямим, побічним, фактичним.

В першому випадку, законодавець дозволяє одній особі заснувати компанію – самостійного суб’єкта права. На даний час в США закони дозволяють створювати компанії однієї особи в кожному штаті. У Франції закон від 11.07.1985 дозволив одній фізичній чи юридичній особі створювати товариство з обмеженою відповідальністю, яке йменується в такому випадку, як “одноосібне підприємство з обмеженою відповідальністю” [11,195;12,с.207]

В деяких країнах отримала поширення побічна форма визнання компанії однієї особи. Створення компанії однією особою заборонено, але якщо в результаті якихось подій в компанії залишається одна особа, то вона автоматично не припиняє свою діяльність. Досить часто такою подією є об’єднання всіх акцій чи часток в одних руках.

Окрім того, якщо в компанії де 99% голосів належить одній особі, а ще 1% десятком, то чи слід сумніватися, що це компанія однієї особи.

Можна оспорювати чи погоджуватися з такою позицією, але ще в римському праві були думки про те, що союз може складатися з однієї особи.

Виразно звучала вказана думка і в середні віки, коли була потреба обґрунтувати правосуб'єктність церкви, в якій деякий час міг бути лише один єпископ.

Таким чином введення ЦКУ до кола юридичних осіб особи, що створюється одним учасником відповідає потребам часу і враховує практику інших держав та обмовлене функцією юридичної особи – обмеження ризику.

Однак, на сьогоднішній день питання юридичного статусу компаній однієї особи є недослідженим в українській цивільній науці і лише робляться перші кроки серед науковців щодо аналізу такої юридичної особи, так і перші рекомендації державних органів щодо порядку застосування на практиці положень щодо можливості заснування юридичної особи одним учасником [13].

В зв'язку з цим вважаємо за необхідне звернутися до відомих напрацювань з вказаного питання. Радянська наука визначала компанії однієї особи як “правових мутантів” існування яких зумовлено капіталістичним суспільством і потребами капіталізму, критикувала таких юридичних “потвор”: “хоча така “корпорація” є кричущим протиріччям самій суті юридичної особи, як колективного утворення, очевидно, що спочатку практика, а згодом і доктрина та законодавець, починають визнавати за такими особами право на життя” [14,с.44].

М. Кулагін аналізуючи те яким чином “буржуазне” право і доктрина виправдовують існування таких юридичних осіб вказує, що в Англії з давніх часів існують одноосібні корпорації, які являють собою персоніфіковані посади: король, єпископ Кентрберійський. Якщо єпископ укладе договір на купівлю майна для церкви, то у випадку його смерті не буде замінено покупця в договорі, так як визнається, що договір уклад єпископ як такий, а не людина. Англійські юристи визнають, що як сукупність осіб корпорація найбільш типова, однак, це не означає, що не може бути корпорації з однієї особи. В його роботі зустрічаємо приклад справи 1897 (*Salomon v. Salomon and Co. Ltd*) , що стала прецедентом. [10,с.22-23].

Фабула справи така: Саломон передав своє майно заснованій ним компанії “Саломон і Ко”. Окрім нього самого на прав членів до компанії увійшли його дружина і 5 дітей. З 2007 паїв компанії по одному фунту стерлінгів кожен 2000 пахв отримав Саломон, а решта 7 – дружина і діти. Оскільки на думку Саломона, майно, що внесено ним до компанії, коштувало значно дорожче отриманих за нього паїв, то він від імені компанії оформив на себе боргове зобов’язання під заставу всього майна компанії на 10 000 фунтів стерлінгів. Через рік компанія через неплатоспроможність була ліквідована. Кредитори компанії спочатку звернулися до компанії з вимогами повернути борги. Проте Саломон мав перед ними перевагу, так як кредитор вимоги якого були забезпечені заставою. Тоді кредитори звернулися до суду, доводячи, що компанія “Саломоні Ко” і відповідач одна і та ж особа, і відповідно борги компанії є боргами відповідача.

Апеляційний суд, посилаючись на те, що компанія Саломона була лиш засобом використання переваг обмеження відповідальності, підтримав позов кредиторів.

Проте Палата лордів відмінила вказане рішення. Суддя, відомий лорд Хелсбері, мотивував позицію Палати наступним чином, що для штучного утворення істотне значення має лиш тільки те, що право повинне визнати це утворення в якості суб’єкта права, відволікаючись від того, якими мотивами керувалися його учасники. Компанія, будучи створеною, повинна розглядатися як і всяка інша особа, незалежно від того хто її створив і з якою метою.

З точки зору сучасного українського законодавства така ситуація теж можлива. Однак, якщо метою учасників з самого початку був обман кредиторів, то така діяльність і відповідальність за це, виходить за межі цивільного права. Якщо ж мета створення компанії були правомірною, то при передачі майна компанії від її учасників вона отримала майно (доход). Подальше використання цього майна має наслідком укладення відповідних договорів, при яких їх учасники сплатили податки, в чому зацікавлене все суспільство. Тому,

соціальна корисність такої поведінки незаперечна. Щодо кредиторів, то їх нічого не заважало вжити заходів для забезпечення своїх вимог.

Таким чином, вказаний прецедент тлумачиться як визнання компанії однієї особи. Окрім того, демонструє, що нічого негативного в компанії однієї особи не має, існування таких компаній вписується в рамки права.

Заслуговує на увагу підхід М.Кулагіна щодо виправдання існування юридичних осіб з одним засновником і учасником. Критикуючи радянських дослідників (В. Мусіна), за те, що вони зв'язують юридичну особу з колективом, автор ставить питання – наскільки взагалі колективний субстрат є необхідним юридичній особі? Для відповіді на це питання він акцентує увагу на функціях такої юридичної особи і використовує напрацювання К. Маркса вказує, що термін “особа” означає учасника майнових відносин.

Особа існують одна для одної в економічному обороті лише як товаровласники, представник відповідних товарів і капіталіст є ніщо інше як “персоніфікований капітал”. Юридична особа є відображення в праві економічної категорії особи. Економіка не дає ніяких підстав для виділення людей в одну категорію, а організацій в іншу. Саме тому, вказує автор, на думку Маркса, розвиваючи поняття юридичної особи, ми проходимо до висновку, що юридичною особою є не індивід обміну, а суб'єкт процесу обміну. Поняття суб'єкта процесу обміну охоплює і людей і організації. Тому, вказує Кулагін, аналіз проведений Марксом, дає підстави стверджувати, що під юридичною особою слід розуміти “правову маску” суть якої в абстрагуванні від осіб і можливості набувати для себе завдяки обміну майно. Кулагін приходить до висновку, що юридична особа є інструментом завдяки якій реалізується власність.

Розгляд компанії однієї особи потребує відповіді на ще одне питання. Стаття 80 ЦКУ, визначаючи поняття юридичної особи, оперує поняттям “організація” і відповідно виводиться ознака організаційної єдності. Чи підпадає компанія однієї особи, під визначення поняття організації і чи

притаманна такій особі ознака організаційної єдності як одна з визначальних ознак юридичної особи?

Якщо розглядати організаційну єдність в вузькому розумінні і підходити до неї як до способу узгодження інтересів декількох засновників юридичної особи з метою вироблення їх спільної волі, то безумовно такий підхід потребує наявності мінімум двох осіб. Проте доцільніше розглядати організаційну єдність як певний механізм формування правових зв'язків в системі правових відносин, що виникають у зв'язку з діяльністю юридичної особи і її елементів. При цьому кількісний склад такої єдності значення не має. Суть не в кількості людей, а в тих якостях відносинах, що виникають в юридичній особі.

Безумовно наявність людського субстрату обов'язкова. Засновник діє як автономний учасник цивільних відносин, а з іншого боку він за допомогою юридичної особи включається в інші правовідносини набуває іншого статусу, має особливі обов'язки, що визначені в установчому документі. В такому випадку, його особиста воля підпорядковується волі організації. Наприклад, засновник може бути зацікавлений в отриманні якомога більшого прибутку якнайшвидше, а в інтересах юридичної особи буде не передати прибуток учаснику, а використати його на інші цілі, наприклад, на розширення виробництва. Зауважимо при цьому, що якщо учасник стає директором такої юридичної особи, то він діє не від власного імені, а від імені юридичної особи.

Наявність юридичної особи з одним учасником не потребує системи узгодження інтересів учасників, а отже і зборів учасників, не має потреби і в створенні контрольних органів, воля одного учасника є волею юридичної особи. Саме тому, на практиці при створенні юридичної особи одним учасником не має потреби проводити збори учасників і оформляти протокол зборів, учасник просто затверджує статут. Проте, така юридична особа може перетворитися в юридичну особу з декількома учасниками і тоді повинні запрацювати всі передбачені законом механізми.

В сучасних умовах, коли діюче законодавство визнає власником майна саму організацію (Див. ст.ст. 2, 318, 325 ЦКУ), немає ніяких підстав для того,

щоб пов'язувати ознаку “організаційної єдності” з кількістю людей. (наявність чи відсутність трудового колективу, множинність учасників). Організаційна єдність наявна коли єдиний засновник юридичної особи влаштовує систему юридичної особи, визначає її структуру, формує зв'язок між ними і закріплює його в статуті. Звичайно він діє по іншому ніж діяли б троє учасників, однак юридичні можливості побудови цих внутрішніх зв'язків у них однакові. При цьому, включення ще одного учасника призведе до перебудови організаційної структури і аж ніяк не до її появи, так як вона вже було до того, а з наявністю двох чи більше учасників вона набуде нового вигляду і нових характеристик.

Таким чином, суть організаційної єдності не в кількості осіб, що входять до юридичної особи, а в кількості і якості юридичних взаємозв'язків, що існують між елементами організаційної єдності. Однак, не може бути юридичної особи без жодного учасника.

На практиці може бути так, що юридична особа, маючи єдиного учасника, його випадково втратить (смерть). Як бути в такому випадку, чи припиняється юридична особа, яка не має жодного учасника? Це питання є малодослідженим в правовій науці і викликає чимало дискусій.

Каноністи ще в середні віки допускали існування юридичної особи і після вибуття всіх її членів, що було пов'язано насамперед з церквою. Проте такі погляди були винятком і існували швидше всього в теорії. На практиці до Савіньї після смерті всіх учасників юридичної особи вона переставала існувати, а її майно переходило до казни.

Однак, Савіньї стверджував протилежне, там де в основі юридичної особи є безперервна ціль, яка має публічний інтерес, юридична особа не зникає зі смертю учасників, наприклад, якщо в місті один за одним вимруть всі члени ремісничого цеху, то було б помилковим вважати цех таким, що припинився, а майно передати в казну. Пухта, в підкріплення позиції Савіньї, наголошує на тому, що корпорація не може припинитися з виходом всіх членів: доки є можливість поновлення її новими членами, доти юридична особа не може бути знищена.

Бринц справедливо заперечує, що корпорація немислима без осіб. До якого часу може існувати корпорація без осіб? Чи повинен учасник, що вступає до “пустої” корпорації сам себе прийняти? Досліджуючи це питання М. Суворов приходить до висновку, що “в римському праві разом з зникненням останнього члена зникала і корпорація, так як не залишається нікого хто міг би позиватися і відповідати за позовами. Але з точки зору сучасних юридичних осіб, навпаки, можливо визнати існування юридичних осіб навіть у випадку вибуття всіх членів” [15,с.287-289].

Очевидно, що на сьогоднішній день це питання чітко не вирішено в цивільному праві України. Аналіз положень ЦКУ дозволяє прийти до висновку, про те, що в разі смерті припинення учасників юридична особа не припиняється автоматично, а продовжує існувати до того часу поки замість учасників, що вибули не вступають нові, або ж майно перейде до правонаступників, при цьому питання про існування юридичної особи залишається невирішеним.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі висновки:

- введення ЦКУ можливості створення юридичної особи одним учасником, відповідає вимогам часу і враховує світовий досвід. “Компанія однієї особи” давно відома праву і науці інших держав, українська цивільна наука робить лише перші кроки в дослідженні цього поняття;

- компанія однієї особи володіє всіма ознаками юридичної особи, її існування підкреслює функцію юридичної особи, щодо обмеження підприємницького ризику розміром вкладеного майна;

- поняття юридичної особи не зв’язано з кількісним субстратом, що входить до її складу, першочергове значення має наявність необхідних ознак для її створення і реєстрації.

Викладені матеріали є дискусійними і передбачають необхідність подальшого дослідження особливостей правового статусу юридичної особи з одним учасником, проте, сказане дозволяє з впевненістю стверджувати, що

такий специфічний суб'єкт права є юридичною особою з певними особливостями правового статусу.

1. Красавчиков О.А. Сущность юридического лица. // Советское государство и право. - 1976. - № 1. – С. 47-55.
2. Венедиктов А.В. Государственные юридические лица в СССР.// Советское государство и право. - 1940. - № 10.
3. Аскназий С.И. Об основных правовых отношениях между государственными социалистическими организациями Ученые записки Ленинградского юридического института, вып. IV, - 1947.
4. Толстой. Ю.К. О государственных юридических лицах в СССР. //Вестник Ленинградского университета. - № 3. Л., 1955.
5. Генкин Д.М. Юридическое лицо в советском гражданском праве. Проблемы социалистического права. – 1949. - № 1. – С. 57-69. Советское гражданское право // Под ред. Д.М. Генкина. – М.: Госюриздат, 1950. – Т.1. – 494с.
6. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР, ч. 1. - Л., 1975.; Иоффе О.С. Советское гражданское право. – Л., 1958. – 564с.
7. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве. – М., 1949.
8. Самойленко В. Общество с ограниченной ответственностью: основные новеллы Гражданского кодекса // Юридическая практика. – 2004. - № 21. – С.13- 16; Вінник О. Правове становище дочірніх підприємств.// Предпринимательство хазяйство и право. – 2000. - № 1. – С. 3-7; Кравчук В. Визначення сфери застосування юридичної особи. // Право України. – 1998. - № 4. – С. 74-77.
9. Корбут В. Так сколько же участников в ООО. // Юридическая практика. – 2003. - № 11 (273). - 18.03.03. – С. 10; Кинов В. Количество участников: 2 + 0=3! // Юридическая практика. – 2003. - № 2 (264). - 14.01.03. – С. 12.
10. Кулагин .М.И. Избранные труды. – М. Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997. – 330с.
11. Гражданское и торговое право капиталистических государств. Ч.1. / Под ред. Р.Л. Нарышкиной. М., 1983. – 350с.
12. Гражданское и торговое право капиталистических государств / Под ред. Васильева Е. А. – М., 1993. – 523с.
13. Про надання роз'яснень. Лист. Держпідприємництво України від 05.03.04 // Орієнтир. - 05.03.04. - N 9; Про надання роз'яснень стосовно особливостей державної реєстрації суб'єктів підприємництва з січня 2004 року. Лист. Держпідприємництво України від 09.01.04 № 48 // Бухгалтер. - 2004, - N 10.
14. Мусин В.А. Одночленные корпорации в буржуазном праве // Правоведение. – 1981. № 4 – С. 44.
15. Н.С. Суворов. Об юридических лицах по римскому праву. – М.: Статут, 2000. .– 299с.